

DÁVID FERENCZ DEBRECZENBEN.

Nem mindenki előtt ismeretes, hogy az unitárizmus Debreczenben lépett fel hazánkban legelőször. Köröspeterdi Arany Tamás a mi Dávid Ferenczünk fellépte előtt négy évvel, 1561. nov. havában kezdte meg a már három év óta kálvinista városban a szabadelvű valláseszmeék hirdetését. Debreczen orthodox papja és püspöke, Mélius, csupán csak a külső polgári hatóság segélyével tudta megakadályozni az Arany által fölkeltett egyházi reform diadalra jutását. Disputatiókat tartottak a nagytemplomban nov. 30. és decz. 1. 11—14-ik napján „az egész keresztyéni gyülekezet előtt.“ E disputatiók alatt — mint a szemtanu Huszár Gál értesít — „egy előben mennyi sok jámbor keresztyéneket háborított vala meg Arany az ő arrianus tévelygésivel...“ De végtére a városi és egyházi hatóság kényszerítésére a tiszteletes tanács és orthodox papok előtt reversalist kellett aláírnia, melyben kötelezi magát, hogy visszavonja kárhoztatott tanításait. E reversalis azonban nem tartotta őt vissza attól, hogy 1566-ban Mélius nagy bosszuságára egész lélekkel Dávid Ferencz hiveihez ne csatlakozzék.¹⁾

A következő 1567-ik év dec. 4-ről Szentábrahámi Mihály püspökünk egyháztörténetében találunk említést arról, hogy Debreczenben a kálvinisták és unitáriusok nyilvános disputatiót tartottak volna. (Hist. Eccl. Unitar. 116. §.) Hol vette Szentábrahámi ez érdekes adatot, nem utal reá. Egy másik egyháztörténetírónk, Uzoni, összefüggést sejt az itt említett disputatió és a „Debreczeni Disputatió“ cz. színmű tárgya között, mi hogy nem több üres feltevésnél, bizonyításra sem érdemes. Ugyancsak Uzoni említi, hogy az 1568-iki gyulafehérvári disputatió első napján az előző évi debreczenire is történt hivatkozás. A Dávid Ferencz kiadta „Brevis Enarratio Disputationis Albanæ“ Biv. levelén valóban megtaláljuk a következő ide magyarázható sorokat: „Mélius hanc respensionem distinctione

---

¹⁾ Lásd az ide tartozó adatokat részletesen kifejtve „Unitáriusok Magyarországon“ cz. egyháztört. monográfiám 55—60. lapjain.

voluit declarare, dicens, Deum in sacris dupliciter considerari, communiter et distincte, seu inclusive et exclusive, *uti Debrecini dixerat*: Quando communiter dicitur, totam Trinitatem designari, quando vero distincte Patrem tantum, vel Filium, vel Spiritum sanctum.“ Ámde e nyilatkozat egy magában nem elégséges arra nézve, hogy azzal az 1567-ben dec. 4-én történt állítólagos debreczeni disputatiót bebizonyítottnak tekintsük s bár a nyilatkozat, ugy látszik, magától Dávid Ferencztől ered, mégis merész dolog volna ebből azt kovácsolni, hogy az idézett szavakat Mélius Debreczenben épen magának Dávid Ferencznek mondotta volna. Inkább hihető, hogy Dávid F. szavai az 1567-ben kibocsátott debreczeni hitvallás valamely Méliusnak tulajdonított fejtegetésére czéloznak. S ugyancsak Szentábrahámiról sem valószínűtlen föltenni, hogy az ő állítólagos 1567. dec. 4-iki debreczeni disputatiója valamely rosszul olvasott forráson alapszik, hol 1567. tévedésből áll 1561. helyett. Mely föltevést igazolja az a külső körülmény is, hogy épen magánál Szentábrahámínál a felsorolt unitárius-kálvinista vitatkozások között az Arany Tamás történelmileg bizonyos 1561-iki debreczeni disputatióját sehol említve nem találjuk.

Nem volt tehát 1567-ben — az eddig napfényre került adatok szerint — Debreczenben Dávid Ferencz; bár az Egri Lukács feje fölött gyülekező zivatar megakadályozására minden bizonynyal szivesen kiment volna, ha utjának valami sikerét reméli. S nemcsak 1567. dec. 4-én ki nem ment; de, mint biztosan tudjuk, még 1567. febr. havában sem fogadta el a hires debreczeni zsinatra Méliusnak fenyegető hangu meghívását. Nem is maradt fenn semmi hiteles emlék, mely az ő valaha Debreczenben jártáról s ott a kálvinistákkal való vitatkozásáról tanuskodnék. Legfeljebb a „Debreczeni Disputatiót,“ vagy más néven: „Válaszuti Comoediát“, ha ide vehetnők. De a „Debreczeni Disputatio“ végeredményképen csufosan megbuktatja Péter pápát udvarostul, pápista szokásokat majmoló főpapjaival egyetemben s az egész nagy kálvinista metropolist unitárius hitre téríti. Mint ezekből kitetszik, költői mű inkább, mint historiai emlék. Egy fölötte igen érdekes korrajz ez, mely 1570. táján Erdélyben s a magyarországi részeken lefolyt disputatiók jellemző vonásait unitárius nézőpontokrúl torzítva közös képbén egyesíti s maró gúnnyal állítja a nevető Erdély elébe. Debreczen áttérése a kortársak előtt keltett volna némi kis feltűnést. De ez állítólagos áttérésről mind a szóhagyomány, mind a város jegyzőkönyvei, mind pedig az egykoru krónikák mélységesen hallgatnak. Közel fekszik tehát a bizonyosnak látszó föltevés, hogy Dávid

Ferencz, a szinmű főalakja, nemhogy Debreczenben, de még annak környékén sem járt, ha 1559. és 1569-iki nagyváradi utját nem számítjuk.¹⁾ S valóban egyháztörténetíróinknál hiába keresnök Dávid Ferencz valamely debreczeni útjának emlékét.

Képzeltetni már most a felhozottak után meglepetésemet, midőn Méliusnak egy ujonnan megtalált munkájában²⁾ ezeket olvasom :

„Quaestiones Haereticis obiiciendae.

Kérdés: Hol nagyon megirva, hogy csak az atya legyen egy isten, nem az fiu; hol mongya ilyen igével: az atya egy isten, de az fiu sem nem egy isten, sem nem teremtő?

Felelet: Soholt nincs az Bibliába; de az mi mesterünk a Belzebub és az ő fiaji az Blandrata Ferenczek (értsd: Blandrata György és Dávid Ferencz) mongyák, hogy azt mongyuk, hogy csak az atya egy Isten.

Kérdés: De mi sem tagagyjuk (t. i. a kálvinisták) azt soholt. Semmi eretnek sem tagatta, hogy az atya egy isten nem volna. De a fiat kérgyük mi! Hozz két betűt (elő) erről, hogy azt mongya e Propheta, ez Apostal, hogy az atya egy Jehova, teremtő, felséges Isten, de az fiu isten nem az.

Felelet: Bizony soholt nincs ez az irásba; sőt ez nagyon, hogy az fiu is egy isten, mint az atya. De mi Franciscanusok ezt orozva mongyuk, mert *nám (lám) sem Debreczembem, sem Váradon Varga Ferencz ezt meg nem bizonyithatta.*“

E gúnyos czélzás szerint Dávid Ferencz a nagyváradi disputatiót megelőzőleg volt Debreczenben és ott az atya egyedül Jehova, teremtő, felséges istenségét — hogy Mélius szavaival éljünk — épen úgy nem tudta bebizonyítani, mint később Váradon sem. A váradi disputatio történetét vettem hát elé, hogy ez egyháztörténelmünkben ismeretlen látogatásról valamit felderithessenek. Itt az ötödik nap történetekben következő mondására akadtam Méliusnak :

— Tudod azt — ugymond Dávid Ferencznek — hogy *Debreczembem így vala fogadásunk*, hogy megbizonyicsad, hogy csak az Atya legyen az egy teremtő Isten és nem a Fiu és a szent Lélek. Meg nem bizonyithattad, hogy csak az legyen a teremtő és nem a Fiu és a szent Lélek. Akkor azt mondád, hogy én bizonyicsam meg,

¹⁾ Jakab Elek: Dávid F. emléke 44. 137. stb. V. ö. Kiss Áron: XVI. sz.-ban tartott m. ref. zsinatok végzései. 47. l.

²⁾ Egyetlen, czimlap nélküli csonka példánya a kolozsvári unitár. főiskola könyvtárában. Mélius a Szabó Károly Régi M. Könyvtárában 77. sz. alatt leírt műve után adta ki. Az alább idézett hely a D₃ levelen van.

hogy a Fiu és szent Lélek őmagától való imádandó Isten legyen és az én vallásom mellé akarsz állani. Én mind *Debrecemben*, mind itt vártam, hogy megbizonyítsad, hogy csak az Atya legyen teremtő és nem a Fiu és a szent Lélek: mert ezt tagadjuk mű. Ezt mind eddig meg nem bizonyíthatad . . .

Mélius szemrehányásait Békes Gáspár, a vita moderadora, következőleg utasította vissza:

— Evel a hosszú concióval, melyet kegyelmed elkezdte, egyebet nem akar, hanem csak az auditoroknak a füleket bedugni. *Debrecemben* azt ígéréd, hogy meg akarod bizonyítani itt a disputatióban, hogy a Christus olly látathatlan (igy) és halhatatlan Isten legyen, mint az Atya. Azt mondod, hogy Ferencz uram meg nem bizonyította, hogy csak az Atya legyen egyedül teremtő Isten. Csodálkozom, hogy nem szégyenled: holott ő nyilván a Prophetáknak és Evangelistáknak írásából azt megbizonyította. Tü kedig semmit egyebet nem műveltetek, hanem csak sophisticákkottatok. És igazán mondom, ha tü úgy bizonyítottátok volna dolgokat, mint ő, régen a dobot megütötték volna.¹⁾

Iátni való tehát, hogy Dávid Ferencz valóban volt a váradi zsjmatot megelőzőleg Debreczenben s hogy Méliusnak mindkét célzása Dávid Ferencznek azonegy debreczeni látogatására vonatkozik. Az is kiviláglik, hogy Békes Gáspár tudott Dávid Ferencz ez útjáról. Sőt a vita negyed napján maga Dávid Ferencz is úgy szól az ő debreczeni útjáról, mint általánosan ismert dologról:

— Mutasd meg az írásnak betűjéből, hogy mit cselekedett a Christus az ó testamentomban. Én azt mondom, hogy semmit nem bizonyíthatsz. De más volna, Péter uram, előtted. Mert *Debretzemben* ezt fogadád, hogy megbizonyítod, hogy a Christus szinte úgy legyen őmagától való láthatatlan, halhatatlan Isten, mint az Atya. Ez volna főképpen előtted és ezt mostan meg kellene bizonyitanod.

Mélius: Várd el csak! Meglátod, hogy megbizonyítom, mikor üdeje. Sőt inkább imez három dolgot akarom megbizonyítani. Első: Hogy őmagától való, halhatatlan és láthatatlan Isten legyen. Másod: Hogy a Christus a megtestesülésnek előtte csodákat tött az ó testamentomban. Harmadszor: Hogy úgy kelljen imádnunk a Christust, mint az Atyát és azon okokért. De látod, hogy mostan annak módja nincs és egyebeken vagyon most a disputációnak rendi.

¹⁾ Az Váradi Disputacionak . . . igazán való előszámlálása. Kolosvár. 1569 T₂ és T₃.

Erre maga a király szólalt fel s így Mélius kénytelen-kelletlen hozzá látott debreczeni ígérétenek úgy a hogy teljesítéséhez. Hivó lélekkel kezdte bizonyítgatni, hogy a Krisztus azon teremő Isten, ki az atya, ő magától való Jehova, láthatatlan és halhatatlan. Legfőbb bizonyítéka egy kissé különösen hangzik a modern theologia fülében. Azt állította ugyanis Mélius, hogy a Krisztus oly Jehova, kinek lába van, míg az Atyának lába nincsen.¹⁾ Zacharias próféta XIV-ik részében fedezte föl e klasszikus bizonyítékokat, melynek mai debreczeni atyánkfiai is igen jó hasznát vehetik.

Összevetve már most a fennebb előadottakat, hitelesen kitűnik, hogy ha 1567-ben nem is, de 1569-ben, a nagyváradi disputatio előtt, minden bizonynyal meglátogatta Debreczent Dávid Ferencz. Mit keresett ott, megmagyarázza a váradi disputationak egésziránya és megmagyarázza az a felőtlő körülmény is, hogy a király és Békes, szóval a fejedelmi tanács, tudott az ő debreczeni útjáról.

Mint II. Jánosról „Unitáriusok Magyarországon“ czimű munkában már egyszer kimutattam, az alattvalói közt mind nagyobb hullámokat felverő hitmozgalmakba elegyedésének fő oka az volt, hogy egységes protestans egyház által akarta birodalma különböző elemeit egyesíteni. E törekvésnek fő gátja Mélius vala, kit haszátlan ostromoltak az újabb meg újabb erdélyi hitvitákön, végre is 1567-ben megalkotta az erdélyiektől merőben különvált Kálvin-egyházat és a híres debreczeni kánonokban a politikai hatóság körébe vágó erőszakos rendszabályokat alkotott. Hogy a fejedelem neheztelt Méliusra e lépéseért, világosan kitűnik a váradi disputatio ötöd napján tett nyilatkozatából: „Mélius Péternek a mű szónkat megmondották, hogy *a mű birodalmunkban nem pápálkodik* és a ministereket (papokat) az igaz vallásért ne kergesse, a könyveket meg ne égesse, *senkit hittelt az ő vallása mellé ne kötelezzen*, ez az oka: mert a mű birodalmunkban, miképpen arról ország végezése is vagyon, mű azt akarjuk, hogy szabadság legyen. Továbbá, tudgyuk, hogy a hit Istennek ajándéka és a lelkiesmeret semmire erőszakkal nem vitethetik. Ez okáért, ha ez határban meg nem marad, *szabadon a Tiszán túl mehet*.”

A váradi disputatio történetének figyelmes vizsgálásából az is kétségtelenül kitűnik, hogy a vitatkozások éle egyenesen a Mélius megtörésére irányult. Annyira, hogy mikor ötöd napon a király ismételtlen felszólíttatá Méliust debreczeni ígérétenek beváltására, hogy t. i. magából a szent írásból bizonyítsa be Krisztus láthatatlan és

¹⁾ Az Váradi Disputacio. S₃ lev.

halhatatlan istenségét, a mindig óvatos Czeplédi György, váradi kálvinista prédikátor, ez ellen protestálva felszólalt: ők nem kötik vallásukat Mélius mellé; ha ez legyőzetik is, ők előbbi hitőkben tovább is megmaradnak. Másnap reggel a fejedelem maga elébe hívatta Méliust s személyesen próbálta rábeszélni, hogy „az istennek igazsága mellé állana és lelki esmereti ellen azt ne oppugnálná: mert lehetetlen dolog volna, hogy ne értené.“ Mélius nem mert a fejedelem kívánságának ekkor nyíltan ellene mondani; hanem később a disputációra begyűlt közönség előtt ismét csak előbbi meggyőződését hirdette. „A nagy kevélység és tisztesség kívánása“ nem engedte, hogy „az istennek igazsága ellene ne tusakodnék.“ E nyilvános kudarc fölött érzett bosszúságában rekesztette be oly hirtelen a fejedelem a hiában való disputálást, mely fő célját, Mélius megtörését vagy áthódítását, már úgy is el nem érhetette.

Bátran kimondhatjuk, hogy a fejedelemével azonos cél vezette Dávid Ferenczet is Debreczenbe. Mielőtt az utolsó, döntő ütközetre kelnének, talán régi barátságuk emlékével akart Méliusra hatni, hogy megegyezésre jutva, a már 10 év óta villongó vallásviszályoknak örökre véget vessenek. Kétségkívül a fejedelem s a fejedelmi tanács beléegyezésével utazott nagy ellenfele székhelyére. Hogy mily kisérertet vitt magával, nem tudhatjuk. Annyi áll, hogy Mélius elmulasztotta ez egyszer a két éve alkotott eretnekégető kánonok reá alkalmazását. Pedig mily szép alkalom lett volna ama keresztényies elvekre, a nagy egyházalkotó Kálvin példája szerint, föltenni a könnyű siker koronáját...

Mint fogadta maga Mélius váratlan vendégét, arról szintén nem maradt fenn tudósítás. Az ellenben mindkét fél szavaiból kitünik, hogy időt nem vesztegetve, egy kis vitatkozást rögtönöztek „az atya egy Jehova, teremtő, felséges isten“ felől. A vita az akkori idők szellemének megfelelőleg, bizonyára a templomban nagy közönség előtt folyt le. A kölcsönösen felhozott bizonyítékoknak egyik fél sem engedhetett. Ekkor aztán felhívta Méliust Dávid Ferencz az utolsó nagy mérkőzésre. Maga részéről megígérte, hogy bebizonyítja majd Váradon, hogy csak az atya az egy teremtő isten és nem a fiú és a szent lélek. Ha pedig Mélius bebizonyítandja ő ellenében, hogy a fiú és a szent lélek őmagától való imádató isten s hogy a Krisztus szintén úgy őmagától való, az mint atya: akkor maga Dávid Ferencz is a Méliusék vallására áll. Mélius kezet adott reá. S valóban, mint fennebb kimutattuk, a vita a nagyváradi disputatio negyedik és

ötödik napján jobbára mind a debreczeni feltevések körül forgott.

Igy hát Dávid Ferenczünk 1569-iki debreczeni látogatását mint a nagyváradai disputatio igen érdekes bevezetését kell egyháztörténetíróinknak figyelemre méltatniok.

KANYARÓ FERENCZ.

PLUTARCHOS VIGASZTALÓ LEVELE.*)

PLUTARCHOS A NEJÉT ÜDVÖZLI.

Úgy látszik, hogy az, a kit elküldtél, hogy a gyermek haláláról tudósítson, Athenebe menve útat vesztett. Én Tanagrába menőleg értesültem, a leánykánk (sorsá)ról. A temetés szertartásai, úgy vélem, már mind megestek. Mind a mi megtörtént, mind a mit ezután fogsz tenni, vajha minél kevesebb keserőséggel essenek meg részedről. De ha valamit, a mit akartál, nem tettél, hanem tanácsomra vártál vele, a mivel könnyebülést fogsz érezni, tedd meg azt is, csakhogy fölösleges és babonás dolgok nélkül legyen végezve minden, a melyeknek különben éppen nem vagy barátja te sem.

Csakhogy nyugodjunk meg kedves nóm, én is te is a reánk mért sorson. Mert én is magam is tudom és átérzem, mekkora ez a veszteség; de hogy ha a szenvedést túlhajtottnak látom, az engem inkább aggaszt, mint maga az esemény. Hiszen én sem vagyok fából vagy kőből alkotva. Te is, a ki annyi gyermek nevelésében voltál társam, tudod azt, valamint azt is, hogy négy fiú után született a tőled is annyira óhajtott leányunk és hogy én ezt különösen szerettem és annál fogva a te nevedet adtam is neki. És egy oly gyermek-szerető atya fájdalmát kiváltképp öregbiti az, hogy ő oly kedves és tiszta lelkű, szelid és feddhetetlen vala. Veleszületett épétlensége és jámborsága, vizsontszeretete és szeretetreméltósága az emberbarátban gyönyörűséget és figyelmet gerjesztett; mert nem csak más gyermeknek, hanem kedvelt játékszereinek, babáinak is kívánta, hogy a dajkája csicset adjon, emberszereteténel fogva osztozkodván velők asztalában és minden szép portékájában; úgy, hogy nekik is örömet szerezzen azzal, a mi neki kedves volt.

De nem látom át, feleség, hogy annak az emlékezete, a mi életében gyönyörködtetett, miért okozzon most undort és felháborodást

---

*) Nejehez leányunk halálakor. (Plutarchos görög író, Kr. u. 2. százév.)